

Poletje duše filozofa Marka Uršiča

Marsilio Ficino in florentinski novoplatonizem

Igor Škamperle

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Povzetek

Članek poda kratek tematski pogled na strokovno delo Marka Uršiča s poudarkom na novoplatonizmu v spisih Marsilia Ficina. Osredotoča se na dve poglavji v Uršičevi knjigi *Poletje, Del 1, O renesančni lepoti*, iz cikla *Štirje časi*. Pri tem poudari pojmovanje duše kot osrednje ontološke stopnje in posredniško vlogo erosa, ki nastopa kot mediator pri človekovem duhovnem dvigu, katerega končni cilj je poboženje ali deifikacija.

Ključne besede: duša, Ficino, ljubezen, novoplatonizem, telos

The Summer of Soul of a Philosopher Marko Uršič – Marsilio Ficino and Florentine Neoplatonism – Abstract

The article is a thematic overview of the professional work of Marko Uršič with emphasis on Neoplatonism in the writings of Marsilio Ficino. It focuses on two chapters of his book *Summer, Part 1, On the Renaissance Beauty*, from the tetralogy *The Four Seasons*. In doing so, it emphasizes the conception of the soul as a central ontological level and the intermediary role of eros, which acts as a mediator in human spiritual ascent whose final goal is divinization or deification.

Keywords: soul, Ficino, love, Neoplatonism, telos

Filozofsko delo Marka Uršiča, kolega in prijatelja, je idejno zelo bogato, vsebinsko heterogeno, tudi kompleksno, tako na žanrski in slogovni ravni kot tudi po svojem pojmovnem zastavku, saj sega od literarnih in esejističnih del do strožjih filozofskih razprav, ki ob tradicionalnih filozofskih in humanističnih temah segajo na področje filozofije narave, predvsem sodobne kozmologije in njenih naglo razvijajočih se modelov, ter področje logike in analitične filozofije. Ob tem pri njem, kot nekakšna rdeča nit, nastopa osnovno filozofsko vprašanje, kolikšen je domet človekovega spoznanja, kakšna je poslednja narava in morebitni smisel kozmosa, tako na vesoljni kakor na osebni človeški ravni. Oziroma, rečeno z znanimi pojmi filozofske tradicije, v intelektualnem pisateljskem delu Marka Uršiča se v živi, preprosto spontani, a vedno zelo stvarni in neposredni obliki postavljajo vsa tri temeljna Kantova vprašanja: kaj človek more spoznati, kako moramo ravnati in na kaj človek sme upati? Pri tem sem kot kolega in bralec Uršičevih knjig vedno imel vtis, da je pri avtorju prisoten tisti temeljni vzgib človeškega mišljenja, ki se iskreno čudi nad

svetom, se veseli izjemne lepote bivajoče narave in se hkrati strmeče čudi intelegibilnosti sveta, tj. dejstvu, da sta nam bivajoči svet in celotno veselje – vsaj do neke mere – razumljiva in ju zmoremo pravilno pojasniti. To zaupanje v vedrino razuma, zavedanje vrednosti prosojne svetlobe, ki nam jo daje umevanje, se mi zdi ena od temeljnih vrednot celotnega Uršičevega dela, tudi pri obravnavi tem, ki segajo na duhovno umetniško pa tudi religiozno metafizično področje, ki sta v mišljenju Marka Uršiča nekakšni stalnici. Marko, sodobni platonist? Do neke mere gotovo. Na sledih vseh odvodov, ki jih je človeštvu zapustilo Platonovo in novoplatonsko izročilo, od *Fajdrosa* in oblik čustvenega stremljenja, *Fajdona* in govora o nesmrtnosti duše, *Timaja* in razmisleka o strukturi in dinamiki vesolja, do *Simpozija* in prijaznega filozofiranja o erosu in ljubezni.

Pa je Uršič hkrati tudi sodobni, previdno zadržani in razumno skeptični gnostik? Tudi, nedvomno. Precej tovrstne vsebine srečujemo v njegovem delu, pri čemer je treba omeniti, da je bil med prvimi, ki so na Slovenskem pisali o gnosticizmu in apokrifnih spisih iz obdobja zgodnjega krščanstva. Primer takšnega pisanja je njegov mladostni roman *Romanje za Animo*, prežet s sentencami iz apokrifnih evangelijev ter z iskanjem resnice in ljubezni.¹ A tu so še njegovi spisi na sledi Cassirerjevih simbolnih form, dela o filozofiji narave, matrice logosa, zelo podrobne in poglobljene študije sodobnih kozmoloških modelov, razmisleki o umetnosti, posebno tiste iz obdobja renesanse, ki nastopajo kot prave filozofske alegorije človeške duše in sveta. To je tudi področje, na katerem sva se srečala kot raziskovalna kolega in prijatelja, obdobje renesanse. Na tem idejno bogatem področju sva našla veliko skupnih idej in pogledov. Uršič je bil, kot profesor za filozofijo narave, somentor pri pisanju moje doktorske disertacije o Giordanu Brunu. Skupaj sva zasnovala revijo *Poligrafi*, ki je v svoji začetni fazi skušala zajeti mnoga prej omenjena področja mišljenja, v komplementarnem soočenju filozofije, religije in mitologije v njenem občem pomenu.

V tokratnem prispevku za zbornik o Markovem filozofskem delu sem izbral poglavja iz prvega dela njegovega *Poletja*, ki ima naslov *O renesančni lepoti*. Knjiga je del obsežnega, idejno in vsebinsko izjemno bogatega, filozofskega literarnega dela *Štirje časi*. Celoten projekt *Štirih časov* je verjetno vrh Uršičevega filozofskega pisanja, ki doslej žal ni bil primerno in celostno ovrednoten. Že sam pogled na moto dela – *Štirje časi so dani človeku: preteklost, sedanjost, prihodnost in večnost* –, na simboliko, ki se odstira za izbranimi oznakami, nastopajočimi figurami, ali asociacije, ki nam jih prebudijo naslovi mnogih poglavij in podpoglavij, tako te kakor vseh drugih knjig iz tega cikla, pričajo, da imamo opraviti z zelo kompleksnim in pomensko bogatim delom, ki se sicer spušča na raven dialoške strukture, s katero, po sledih Platona, ustvarja dramo živega mišljenja, ko nam gre za skupno stvar, hkrati pa občasnno razvija tudi daljše monološke, filozofske znanstvene razlage.

Tematsko področje renesanse, še posebno pa florentinski novoplatonizem, ki se je razvil pod okriljem vladarske družine Medičejcev v Firencah v drugi polovici 15. stol.,

1 Vrh tega raziskovanja v Uršičevem filozofskem opusu so njegovi *Gnostični eseji* (1994).

za njegovo uveljavitev pa je bil zaslužen predvsem Marsilio Ficino (1433–1499), ki ga Uršič v tej knjigi posebej obravnava, nama je obema zelo blizu. Razvila sva tudi dokaj soroden pristop in oblike razumevanja takratnih mislecev in umetniških del, ki so nastajala v okviru tega istega kulturnozgodovinskega duhovnega horizonta in so danes priljubljene podobe, kot rečeno, nekakšne alegorije človeške humanosti, lepote in čutno-razumske skladnosti. Glede vseh teh tem, naj gre za Botticellijevi sliki *Pomlad (Primavera)* in *Rojstvo Venere*, za Michelangela, Tiziana ali za arhitekta in humanista Albertija, pa za filozofa Ficina, mlajšega Pica della Mirandola in pesnika Poliziana, ki so s svojimi idejami in ustvarjenimi deli odlično opisani v *Poletju*, sva z Markom razvila podoben pogled. Tudi prepletanje platonskega horizonta trajnega sveta idej in njegove metafizike s humanističnim vrednotenjem človeka in krščanskimi pogledi ter motivom odrešenja, kar je neke vrste osnovna problematika, tako dejanskega mišljenja v renesansi kakor tudi v pričujoči knjigi, je obema blizu in ga ocenjujeva podobno. Razlika v najinem razumevanju platonizma in krščanstva se morda omejuje na tisti tertulijanovski *credo*, ki nima celostne racionalne pojasnitve in je tudi ne more imeti, oziroma bi takšna argumentacija tudi že izpodmaknila in relativizirala sam predmet vere, ki se ozira k presežnemu.

V dveh poglavjih knjige *O renesančni lepoti* Uršič kot prvi na Slovenskem podrobneje predstavi osebnost in delo Marsilia Ficina, prvega prevajalca Platona in mnogih del poznoantičnega novoplatonizma (Plotin, Porfirij, Jamblih, Proklos, Sinezij, Dionizij Areopagit) v latinščino. V svojem izvirnem in najboljšejnem delu, *Platonska teologija*, ki ga Uršič jemlje v pretres v poglavju »Nad gibljivo dušo je negibni angel«² (2004: 47–68), Ficino, na pragu novega veka oziroma na prehodu od pozne sholastike do velikih novoveških filozofskih sistemov, razvije svojo argumentacijo za nesmrtnost duše. Oziroma duš, kot se natančno glasi podnaslov tega Ficinovega dela (*De immortalitate animorum*). Človeški duši je Ficino pripisoval vmesni, ali natančneje rečeno, dvojni položaj: ontološki obstoj v fizičnem svetu in času, zaradi tega tudi gibljivost, in trajno obstojnost v metafizičnem bivanju, medtem ko naj bi nad dušo obstajal negibni angel. Duhovno zrenje, ki ga je zmožna izvajati duša, je tista spoznavna vez, ki »gibljivi duši«, ujeti v telesno naravo in časni svet, omogoča vzpon k negibnemu angelu.³

2 Naslov poglavja je povzet iz Ficinovega dela *Theologia platonica: »Super animam mobilem est immobilis angelus«* (2001: I, V).

3 Ficino v razgrnitvi petih hierarhičnih ontoloških stopenj Bog – angelski um – duša – lastnosti – snovnost (telo), ki so nekakšna pojmovna stalnica v krščanskem novoplatonskem izročilu, duši pripiše osrednje mesto, ki »spodnji svet« aktivno povezuje z »zgoranjim«. Prehajanje omenjenih ontoloških stopenj, ki je v nekaterih interpretacijah navdihovalo in še vedno navdihuje mistična doživetja pri prestopanjih različnih ravni zavesti, o čemer je v pozni antiki pisal denimo Makrobij v svojem obsežnem komentarju Scipionovih sanj (2003), je Ficino razumel v obeh smereh, ontološkega »spusta« in kognitivno umevajočega in duhovnega »vzpona«. V *Platonski teologiji* tako pravi: »*Descensus per quinque gradus fit, per quos est factus ascensus. Qui gradus invicem congrue comparantur*« (2001: I, III, 1), v naslednjem poglavju pa je opisana osrednja vloga duše, ki ji Ficino pripiše ne le osrednje mesto, ampak celostno aktivno vlogo, saj se dviguje k višjemu in spušča k nižjemu ter vse bivanjske ravni povezuje v sklenjeno celoto (*Ibid.*: I, III, 2).

Glavni Ficinov argument za nesmrtnost duše je njena zmožnost kontemplacije. Ta je sicer nepopolna, toda kontemplacija kot *telos* človeške duše v nekem smislu 'zahteva' svojo popolno uresničitev, to pa je vzpon k zrenju in neposrednemu uzrtju Boga. Poglavje »O srečna smrt, ki ji sledita dve življenji!« obravnava drug Ficinov spis, to je razpravo *O ljubezni*. Delo se zgleduje po Platonovem *Simpoziju*. Uršič dobro obdela in kritično pretrese ta znameniti Ficinov spis, ki je imel v 16. stol. velik odmev med pesniki in izobraženci v Evropi. Kot profesor, ki mu je ta problematika človeško in spoznavno blizu, se podrobno ustavlja pri zarisu tradicionalne dinamike vzpona duše, od telesne lepote k motreči, umevajoči lepoti v duhu (umu). Do Ficina pa je tudi blago kritičen. Opozarja sicer na prelomnost renesančnih filozofskih besedil in na izjemno, neponovljivo kakovost tedanjih umetniških del, ki so krščanstvo skušala 'platonizirati', vsebino vere pa odpreti kozmični, naravni in čutni lepoti, kar je bilo znamenje porajajoče se novoveške subjektivnosti, hkrati pa opozarja na miselne zadržke, ki jih je Ficino, kot človek svoje dobe, ohranjal do fizične, telesne lepote. Ta je v Ficinovi oči še vedno sekundarna in manj vredna od umevajoče lepote, ki živi v duhu.

Uršičev interpretativni prispevek ob teh dveh Ficinovi knjigah, *Platonski teologiji* ter spisu *O ljubezni*, je pronicljiv in sugestiv. Ob soočenju s Ficinom v Uršičevem izvajanju zaživijo celotna problematika metafizike ter bližina in hkrati razlika med platonizmom in krščanstvom, kar je bilo v preteklosti eno osnovnih gibal evropskega duhovnega mišljenja nasploh. Prikazana je relevantna argumentacija, ki jo Ficino, kot zvesti platonist, smelo in vsekakor izvirno uporablja v korist potrditve večnosti človeške duše, s čimer naj bi bila implicitno potrjena krščanska resnica Kristusovega vstajenja in človekove nesmrtnosti oziroma odrešenja. Ne smemo pozabiti, da se je Ficinova razprava odvijala v obdobju, ko so bile na nekaterih univerzah (posebno v Padovi) odkrito prisotne teze o umrljivosti duše, ki naj bi ob smrti odmrle, kot telo. Ta argumentacija, ki se je razvijala po sledih Averroësove interpretacije Aristotela, je med filozofi v poznem srednjem veku in v času renesanse dobila nov zagon, najbolj odločno pa jo je zagovarjal Pietro Pomponazzi.⁴

V analizi spisa *O ljubezni* se Uršič sprašuje – slednje je tema stalnica v njegovih spisih –, kako naj za čute dovzetna duša prestopi ontološki prag bivajočega, med vzponom k negibnemu angelu, ki lahko motri Boga, oziroma – kaj naj duša vzame s seboj »tja

4 Pietro Pomponazzi (1462–1525) je bil več let profesor filozofije na univerzah v Padovi in Bologni. V svojem glavnem delu *De immortalitate animae* (1516) je zavrnil interpretacijo Akvinskega, s katero je bila dosežena uskladitev teološke resnice o nesmrtnosti duše z Aristotelovo filozofijo. Pomponazzi je na osnovi podrobne analize Aristotelovega dela *O duši* navedel razloge in dokazoval, da ima človeška duša končno bivanje. Avtor je bil zato deležen javnih ugovorov in ustnih obsodb. V svojem skeptičnem mišljenju, posebno ko gre za teološke teme, ki se prekrivajo z dušeslovjem, seveda ni bil prvi ali edini, ampak gre za smer mišljenja, ki ji lahko sledimo od zgodnjih kritik tomističnega aristotelizma pri Sigeriju iz Brabanta do skeptične misli, ki se je v 17. in 18. stoletju razvila v Franciji. Celoten Ficinov zastavek argumentacije o duši in nesmrtnosti lažje razumemo, če ga postavimo v kontekst tedanjega časa in relevantnih vprašanj, ki jih je sprožalo soočenje religioznih idej in poznoškolastične filozofije in ki so razvnela izobražence v dobi renesanse. Glej Buzzi (2000).

čez«? Problematika, ki se odpira na teh mišljenjskih robovih, je tako rekoč brezmejna. Lepota Uršičevih filozofsko literarnih besedil je prav v tem, da nam živo in neposredno, v hoteni preprosti obliki, razgrinja pravzaprav temeljna eksistenčna in tudi verska vprašanja. V svoji knjigi Marko nakaže, da se spis *O ljubezni* odpira predvsem hermenevtiki, ki v celotnem (platonskem) dvigu k umevanju in motrenju, prek Erosa kot posrednika med čutno telesnim in božanskim svetom ter lepote kot zrcalnega obličja Božjega izvira, nastopa s ciljno naravnostjo in s temeljno motivacijo, da dosežemo svojo deifikacijo oziroma poboženje. Ljubezen je torej pot, po kateri človek postane božanski.

Na tej in še na mnogih drugih vrtnih poteh, ki se cepijo, kot bi rekel Borges, a vodijo mimo gredic ljubezni do modrosti, umetnosti, razmišljanja o veselju pa tudi o navadnih skrbeh vsakodnevnega življenja in domače gostije ob dobrem kraškem vinu, ki – Ficino *docet* – v pravi meri koristi dvigu duše v angelske sfere, sva se z Markom pogosto srečevala in v pogovorih vedno bogato obdarila drug drugega. Če ne drugače – z veseljem, ki nam ga nudita mišljenje in spoznanje, ter s tiho, bolj ali manj prisotno skromnostjo, ki pa je hkrati tudi ponos, da sva v duhu vsaj malo podobna modrecem, o katerih rada piševa, jih bereva in podoživljava. Tudi to je argument za nesmrtnost. Za poletje duše.

Literatura

- Buzzi, F. (2000). *Teologia e cultura cristiana tra XV e XVI secolo*. Genova: Marietti.
- Ficino, M. (2001). *Platonic Theology*. Latinsko-angleška izdaja. Cambridge, Mass. in London, England: Harvard University Press.
- Macrobe (2003). *Commentaire au songe de Scipion, I-II*. Latinsko-francoska izdaja. Paris: Les belles Lettres.
- Uršič, M. (1994). *Gnostični eseji*. Ljubljana: Nova revija.
- Uršič, M. (2004). *Štirje časi: filozofski pogovori in samogovori. Poletje: drugi čas. Del 1, O renesančni lepoti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.